

**ULUSLARARASI
13. YÜZYILDA FELSEFE
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ**

Editörler

Doç. Dr. Murat Demirkol

Ar. Gör. M. Enes Kala

Şehrezûrî'de Siyaset Ahlakı

Salih Yalın¹

Bu bildiriye İşrâkî ekolün en önemli temsilcilerinden biri olan Şehrezûrî'nin² siyaset ahlakına ilişkin görüşleri ele alınacaktır. Bu çerçevede siyasi ve sosyal ahlak, devlet başkanının nitelikleri, görevleri, erdemli ve erdemsiz devlet çeşitleri ve yöneticilerin uyması gereken kurallar gibi konulara yer verilecektir.

Şehrezûrî'nin konumuzla ilgili düşüncelerine geçmeden önce, siyaseti kendi felsefi sistemi içerisinde konumlandığı yeri hatırlamak adına öncelikle ilimler tasnifine bakmakta yarar görmekteyiz. Şehrezûrî ilimleri öncelikle iki kısma ayırır: 1. Mantık ve dil ilimleri gibi, ancak başka ilimler için araç konumunda olacak biçimde elde edilen ilimler, 2. Bizzat kendisi elde edilmek istenen ilimler. Bunlar da eylemlerimizle ilgili olmayan, yani varlığında ve yokluğunda etkimizin bulunmadığı şeyleri inceleyen nazarî hikmet ve eylemlerimizle ilgili olan yani varlığında ve yokluğunda etkimizin bulunduğu şeyleri inceleyen amelî hikmet olmak üzere iki kısma ayrılır.³ Nazarî hikmetin konuları bir yana, Şehrezûrî amelî hikmeti üç bölüme ayırır. Bu bölümlerden birincisi: tek şahısla ilgili olup, huy-larında, eylemlerinde ve yaptığı her şeyde insanın nasıl olması gerektiğini bildiren ve ahlak ilmi olarak adlandırılan hikmettir. Diğer iki bölüm tek bir şahısla değil, birden çok kimseyle ilgili olan konuları içerisine alır. Bunlar; karı, koca baba, çocuk, hizmetçi ve köleler arasındaki eve ilişkin ortak durumların uygun bir biçimde nasıl düzenleneceğini ele alan menzili hikmettir; diğeri de erdemli siyaset, çeşitleri, farklılıkları, başkanlıklar vs. gibi konuları inceleyen medeni/siyasi hikmettir. Şehrezûrî'nin amelî hikmet bağlamında kaynaklarına bakıldığında, ahlak ilmi alanında Aristoteles ve İbn Miskeveyh'in, menzili hikmet konusunda Yeni Pisagorcu Bryson'un ve siyasi hikmet konusunda ise Aristoteles ve Platon'un bu konudaki düşünce ve eserlerinin temel alındığını bizzat kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁴

Siyasetle ilgili düşüncelerindeki Farabi etkisi açıkça görülen hususlardan biridir. Ancak özellikle belirtmek gerekir ki, Şehrezûrî'nin ahlak, ev idaresi ve özellikle siyasetle ilgili düşünceleri Tûsî'nin Ahlak-ı Nasırî adlı eserindeki ifadeleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak Tûsî'den farklı olarak onun ahlak ilmi içerisinde ele aldığı erdemler, erdemsizlikler ve nefis hastalığı olarak görülen

¹ Salih Yalın, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi ABD öğretim üyesi. yalin@erciyes.edu.tr

² Hayatı ve eserleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Necip Görgün, *eş-Şeceretü'l-İlâhiyye ve Şehrezûrî'nin Felsefesi*, Resâilü's-Şeceretü'l-İlâhiyye fî Ulûmi'l-Hakâiki'r-Rabbâniyye içerisinde, tah. M. Necip Görgün, Elif Yay. İstanbul 2004, C. III, s. 24-37; Hüseyin Ziyâî, "The Illuminationist Tradition", *History of Islamic Philosophy* içinde, edit: S. H. Nasr, O. Leaman, Routledge, London 1996, s. 476-484; Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, tah. Hüseyin Ziyâî Türbetî, Tahran 2001, Giriş bölümü, s. 14-21; Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, Ülken Yay., İstanbul 1998, s. 187-188.

³ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlâhiyye*, C. I, s. 21-22.

⁴ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlâhiyye*, C. I, s. 27-29; bk. Salih Yalın, "Şehrezûrî'de Aile Ahlakı", *Bilimname*, Kayseri 2009, S. XVII, s. 230-231.

bu erdemsizliklerden kurtuluş yolları gibi konuları Şehrezûrî siyaset konuları arasında ele almıştır. Siyasetle ilgili konularla ilgisinin ve bağlantısının bulunmaması sebebiyle niçin burada ele alındığına anlam vermek zor olarak görünse de; İbnMiskeveyh'in Tehzibü'l Ahlak eserinin tertibine uygun biçimde bu konulara yer verdiği görülmektedir.⁵

1. Toplumsallaşma

Şehrezûrî her varlığın yetkinliği (kemali) olduğu düşüncesinden hareketle, insani yetkinliğin nasıl ortaya çıktığını ve burada ne gibi etkenlerin, ne tür bir rol oynadığını açıklamaya çalışır. Buradan yola çıkarak insanın tek başına yetkinleşmeyeceğini ve toplumsallaşmaya ihtiyaç duyduğunu ortaya koyar. Her varlığın yetkinliği ya gök cisimlerinde olduğu gibi varlığının başlangıcında kendisiyle birlikte bulunur; ya da bu yetkinlik yeryüzündeki bileşik varlıklarda olduğu gibi varlığa gelişinden sonra ortaya çıkar. Bu son yetkinlik ortaya çıkışı için eksiklikten tamlığa doğru olan bir hareketi gerekli kılar. Bu hareket de tamamlayıcı (yetkinleştirici) ve hazırlayıcı başka nedenlerin katkı ve yardımına ihtiyaç duyar. Yardım maddi, vasıta olarak ve hizmet olarak yardım olmak üzere üç çeşittir. Hizmet olarak yardım fiilin gayesinin yardımın kendisi olduğu bizzat yardım ve fiilin başka bir gayesinin olduğu bilaraz yardım olmak üzere iki kısma ayrılır. Dört unsur, bitki ve hayvanlar hem madde, hem vasıta, hem de hizmet yoluyla insana hizmet eder. Onlar daha düşük insansa üstün olduğundan dolayı insan ancak alet vasıtasıyla bilaraz onlara hizmet eder. Düşük olanın düşük olana hizmet etmesi uygunken, üstün ve daha üstün olanın onlara hizmet etmesi ise uygun değildir. İnsan kendi türüne madde ve alet yoluyla değil, hizmet yoluyla yardım eder. Varlığı maddeden soyut olması bakımından insan nefsi hiçbir şeye asla madde yoluyla hizmet edemez.⁶

İnsan varlığının devamı ve yetkinliğe ulaşmak için unsurlar, bileşik şeyler, bitki ve hayvanlara ihtiyaç duyduğu gibi, aynı şekilde kendi türünün bireylerine de hizmet bakımından muhtaçtır. İnsanın diğer türlere olan ihtiyacının kolayca anlaşılabilirdiğini düşünen Şehrezûrî, kendi türüne olan ihtiyacının açıklanması gerektiği düşüncesindedir. Şehrezûrî'ye göre bir insan yiyecek, giyecek, barınma vs. tüm ihtiyaçlarını başkalarının yardımı olmaksızın kendi başına karşılamaya çalışırsa, bu oldukça zahmetli ya da imkânsız bir şey olacaktır. Tüm bu ve benzeri işler birçok sanat erbabının varlığını ve onların kullandıkları aletlerin hazırlanmasını gerekli kılmaktadır. Bir insanın tek başına bu aletleri hazırlama ve onları kullanmayla meşgul olması, türsel ve bireysel varlığın devamını zora sokacağı gibi, nefsanî erdemlerin ve insani yetkinliklerin elde edilmesini imkânsız kılacak ve dünya hayatı erdemsiz, çekilmez bir hal alacaktır. İnsanlar birbiriyle yardımlaştığında ve her biri önemli bir işi üstlendiğinde ve ilişkilerinde insaf ve adalet kanunlarına riayet ettiklerinde, maişet (geçim) vasıtaları çoğalıp iyilikler artar, insan neslinin devamı ve türün bekası gibi durumlar bir düzene girmiş

⁵ Bk. İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlak ve Tathirü'l A'rak*, tah. İbnü'l Hatib, Matbaatü'l-Mısıryye, Kahire 1924, s. 185-228.

⁶ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 31-33; krş. Farabi, *Kitâbü's-Siyaseti'l-Medeniyye*, tah. Fevzi Mitri Neccar, Beyrut 1986, s. 65-69; Nasîruddin Tûsî, *Ahlak-ı Nasrî*, çev. Anar Gafarov-Zaur Şükürov, Litera Yay. İstanbul 2007, s. 235-236.

olur. Dolayısıyla iyi bir yaşam ve insani yetkinlik insanların ihtiyaç duydukları şeyler konusunda birbirleriyle dayanışmalarına bağlıdır.⁷

Şehrezûrî'ye göre insanlar arasındaki yardımlaşmanın toplumda farklı alanlarda ve denk bir biçimde gerçekleştirilmesi gereklidir. Bu nedenle insanların farklı iş kollarında çalışması gerekli görülmüştür. Eğer tüm bireyler aynı tek bir sanatla uğraşmış olsalardı, yine insanlar diğer işlerle kendileri uğraşmak zorunda kalacak ve yetkinlik için çalışmaya vakit ve fırsat kalmayacaktı. İlahi hikmet bu nedenle ilgi, görüş, düşünce ve heves bakımından insanların farklılığını gerekli kılmıştır. Böylece her bir insan farklı bir işle meşgul olup, gönül hoşnutluğuyla kendi payına düşene razı olacakları üstün veya düşük bir sanat ve meslek öğrenmiştir. İnsanların farklı istek ve becerilere sahip olması bir düzenin gereğidir ve eğer insanların tümü zengin veya fakir, zeki veya bunun dışında bir şey olsaydı birbirlerine yardım etmez ve işler yürümezdi. Yardımlaşma medeniyet olarak isimlendirilen toplanmayı/toplumsallaşmayı gerekli kılmaktadır. Bu toplum hayat için gerekli olan meslek ve sanatların bir araya geldiği yerdir ve bu nedenle insan doğası gereği medenidir denir.⁸

İnsanların istekleri farklı ve çeşitli olduğundan, kendileri için yarar ve iyilikleri tercih etmek üzere kendi başlarına bırakılmaları kendi aralarında çatışmaya zorbalığa, fesad ve karışıklıklara yol açar. Bu nedenle ilahi hikmet her biri için bozmayacakları, yönetim ve siyasetin gereğine razı olacakları bir yönetim ve siyaset türünü gerekli kılmıştır. Şehrezûrî'ye göre bu *medenî felsefe* (siyaset) olarak adlandırılır. Eğer bu yönetim, türün yetkinliği ve şahsın korunmasına yardım etmesi yönüyle hikmet ve maslahata uygun olursa *ilahi siyaset* olarak adlandırılır. Bunların tersi durumlar nispet edildikleri şeye göre isim alırlar. Medenî felsefenin konusu insanların toplumsallaşması bakımından ortaya çıkan durumlardır ve bu durumlar bu toplumdaki insanların fiilleri için en iyi biçimde kaynaklık teşkil eder. Bu disiplinle uğraşan kişi tüm diğer disiplinlerin fiil ve amellerini iyi veya kötü olmaları bakımından inceler. Medenî felsefenin tüm diğer disiplinlere olan nispeti metafiziğin diğer ilimlerin tümüne nispeti gibidir. Her bir bireyin varlığı insan türünün en iyi biçimde korunabilmesi için gerekli olan yardımlaşma ve paylaşımın gereği olarak diğer bireylerin varlığına ihtiyaç duyar. Bunun tersi bir durum âlemi fesada götüren adalet kaidesinden sapmaya neden olur. İşte medenî felsefe bu düzeni bozan ve yıkan şeylerin durumlarını bildiren bir alandır. Bu nedenle Şehrezûrî'ye göre herkesin, insan gücünün sınırları ölçüsünde davranışlarında ve sosyal ilişkilerinde erdemleri elde edebilecek ve erdemsizliklerden uzak kalabilecek miktarda bu ilmi öğrenmesi gerekmektedir. Böylece âlemde iyilikler çoğalmış ve kötülükler azalmış olacaktır.⁹

Şehrezûrî Aristoteles'e atıfla yönetim biçimlerini dört kısımda ele alır. 1. Hükümdarlık yönetimi (Monarşi): Erdemleri kazanmalarına yol açacak biçimde toplumun yönetilmesidir ve bu yönetim erdemli insanların yönetimidir. 2. Zorba

⁷ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 33-34; krş. Farabi, *Kitâbü Ârai Ebli'l-Medineti'l-Fazla*, tah. Elbir Nasri Nadir, Daru'l-Meşrik, Beyrut 1985, s. 117; Tûsî, *age.*, s. 236-238.

⁸ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 34; krş. Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 7-10; Tûsî, *age.*, s. 238-240.

⁹ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 35-37.

yönetim (Tiranlık): Düşük ve cahil kimselerin ülkeyi ele geçirdiklerinde sergiledikleri yönetim biçimidir ve buna düşük yönetim de denir. 3. Asalet yönetimi (Aristokrasi): Asil olmakla nitelenen insanların yönetimidir. 4. Çoğunluk Yönetimi (Demokrasi): Önceden belirlenmiş kanunlara uygun biçimde farklı grupların yönetimidir. Şehrezûrî Hükümdarlık yönetimini diğerlerinden ayrı ve üstün bir konumda kabul eder. Bu yönetimde her bir sınıf kendisine özgü yönetim biçimiyle idare edilir ve insani yetkinlikleri kuvveden fiile çıkarmayı terk ettiklerinde hesaba çekilir. Bu nedenle o yönetimlerin yönetimi, siyasetlerin siyaseti olarak adlandırılır.¹⁰

Hükümdarlık yönetimi ile çoğunluk yönetimi arasındaki ilişki ya anlaşmalar ve muamelat gibi yasalarla ilgilidir ya da şehrin düzeni gibi akli hükümlerle ilgilidir. Herkes kendisinde bir erdem ve marifet olduğunu düşünerek hareket ettiği ve bu da insanlar arasında bir çatışmaya yol açacağı için, kimse bu konularda bir yasa koymaya çalışmamalıdır. Zira İlahi bir özellik veya rabbani bir fazilete sahip olmayan diğer bir insana itaat etmeme insan türünün özelliklerindedir. Böyle bir kişi ise nadiren ve bazen insanların arasında var olur. Faziletler, mucizeler ve ilhamlarla Allah tarafından desteklenen böyle bir şahıs var olduğunda, insanlar kendisine itaat etsinler diye o ilahi kanunları ve nebevi yasaları koyar. Getirdiği şey konusunda ona karşı çıkmak doğru değildir, aksi takdirde bu konuda ceza verilir. Filozofların ıstılahında bu şahsa *Kanun Sabibi* ve *Yasa Koyucu* adı verilir. Muhaddislerin ıstılahında bu şahsa *Şari*, *Nebi ve Resul*, koyduğu yasaya da *şeriat* adı verilir. Akli kanunlara göre şehre ilişkin hükümler koyan, kendilerini başkalarından ayıran ilahi bir destekle onları yöneten ve insanları yetkinleştiren kimseye *Mutlak Hükümdar*, onun hükümlerine de *Hükümdarlık Sanatı* adı verilir. Sonra gelenlerin tabiriyle *İmam* adı verilir onun filine de *İmamet* denir. Hükümdar denildiğinde kastedilen şey onun askerlere, ülkelere, süvari, adam ve silaha sahip olması değil, güç ve kuvvetten hiç bir şeyi olmasa da gerçek anlamda hükümdarlığı ve yönetimi hak etmesidir.¹¹

Şehrezûrî'ye göre nebi, imam ve erdemli hükümdar var olmaz ve yönetim bunların dışında bir kişinin eline geçerse, bu karanlık dönem sebebiyle ülkeler ve insanlar harap olur, zulüm ve adaletsizlik çoğalıp ülkenin düzeni bozulur. Âlem her devirde uzun süre şer'î hükümleri koyacak ve akli yasaları belirleyecek bir kanun sahibine veya insanlar için konulmuş bu kanunları koruyacak ve onların nefislerini yetkinleştirip, düzenin bozulmaması ve güvenliğin zarar görmemesi için türü en güzel şekilde koruyan erdemli bir hükümdara ihtiyaç duyar.¹²

Şehrezûrî Aristoteles ve Farabi'nin tasnifine uygun biçimde küçük gruplardan başlayarak daha geniş halkalara doğru insan topluluklarının bir araya gelme biçimlerine yer verir. Buna göre ev, mahalle, şehir, birçok milletin bir araya gelmesiyle oluşan bir toplanma ve bunun da ötesinde toplanmaların en büyüğü

¹⁰ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 35; krş. Aristoteles, *Politika*, s. 81-83; Aristoteles, *Nikhamakbos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç, Ankara 1998, 1060a30-1060b20; Platon, *Devlet*, çev. İş Bankası Yay. İstanbul 2001, Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, 548d-565d.

¹¹ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 35-36; bk. Tüsi, *age.*, s. 241; krş. Farabi, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, s. 79-81; Farabi, *el-Medinetü'l-Fazıla*, s. 125-127; Tüsi, *age.*, s. 241-242.

¹² Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 36.

olan tüm âlem ehlinin toplanmasından söz edilmektedir. Her küçük toplum kendisinden daha büyük bir toplumun parçası olmaktadır. Küçük toplumun yöneticisi üstünde yer alan daha büyük bir topluğunkine kıyasla yönetilen konumdadır ve bu âlemin yöneticisine kadar gider. O reislerin reisi ve mutlak hükümdardır, o onun bakışı âlem ve onun parçalarıdır. Aynı şekilde onun altında yer alanların kendilerinden daha aşağıda yer alanlara nispeti iyilik yönündendir. Topluluklar madde, araç ve hizmet yoluyla birbirine hizmet eder.¹³

Şehrezûrî'ye göre insan, erdemleri ancak bir toplum içerisinde yaşayarak elde edebilir. İnsanların bir araya gelmesiyle oluşan bu toplumsal yapıdan çıkıp, yalnızlığı ve tek başına yaşamayı tercih eden herkes, erdemi kaybeder ve yetkinlikten uzak kalır. Toplumda ortaya çıkan şeylere ihtiyaç duydukları halde toplumdaki uzaklaşan ya da insanlarla bir araya gelmeyecek şekilde sürekli olarak seyahat eden ve düzenin gerektirdiği yardımlaşmaya aldırmandan kendisini toplumdaki soyutlayan insanların bu tutumları büyük haksızlık ve zulüm olarak değerlendirilir. Toplumdan uzak yaşamları sebebiyle doğalarında bilkuvve olarak bulunan erdemsizlikleri bilfiil hale getirmemeleri sebebiyle, bazı insanlar bu gibilerinin erdemli olduğunu zanneder. Oysa bu hatalı bir düşüncedir. Çünkü iffet tümüyle şehveti terk etmek değildir. Her şeyin belirli bir sınırı ve konulmuş kuralları vardır ve bu konuda ifrat ve tefritten sakınmak gerekmektedir. Adalet zulmü terk etmek değil, insanlarla olan ilişkilerin insaf kuralına uygun olmasıdır. Hatta insanlarla bir arada yaşanmadan cömertlik ve cesaret, şehveti (arzuyu) uyandıracak bir şeye rastlamadan da iffet nasıl ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla hikmete uygun biçimde başka insanlarla bir arada bulunmanın erdemlerin kazanılması ve erdemsizliklerin terk edilmesine etkisi vardır. Yalnızlaşıp, toplumdaki uzaklaşan insan cansız ve ölü bir kimseye benzetilir.¹⁴

Şehrezûrî'ye göre toplumsal birliktelikte sevginin ayrı bir yeri vardır. Toplumsal birliktelik ve bireylerin kaynaşması için gerekli olan sevgi erdemi, adaletten daha üstündür. Çünkü adalet yapay bir birliktelik doğururken, sevgi doğal bir birlikteliğe yol açar. Yapay olan doğal olana nispetle zorlamayla gerçekleşir gibidir ve yapay olan doğal olana bağımlıdır. Düzenin korunması için adalet duyulan ihtiyaç sevginin bulunmamasından dolayıdır. Sevgi var olsaydı tam bir düzenin gereği olan hakkını alma ya da verme kendiliğinden gerçekleşen bir durum olurdu.¹⁵

Şehrezûrî sevgiyi doğal ve iradi olmak üzere iki kısma ayırır. Doğal sevgi annenin çocuğuna olan sevgisi gibidir. Şayet bu sevgi var olmasaydı terbiye ve türün devamlılığı gerçekleşmezdi. İradi sevgi dört çeşittir: 1. Çabuk oluşup, çabuk çözülen, 2. Yavaş oluşup, geç çözülen, 3. Yavaş oluşup, çabuk çözülen, 4. Çabuk oluşup, geç çözülen. İnsan gruplarının maksatları lezzet (haz), yarar (menfaat) ve iyilik (hayır) olmak üzere üç kısma ayrılır. Bu üçünün birleşiminden dördüncü bir kısım ortaya çıkar ki bu sevgiyi gerektiren bir gayedir. Bunlardan

¹³ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 37; bk. Aristoteles, *Politika*, s. 8-9; Farabi, *el-Medinetü'l-Fazıla*, s. 117-118; Farabi, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, s. 69-70; Tûsî, *age.*, s. 243-245.

¹⁴ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 37-38; krş. Tûsî, *age.*, s. 245-246.

¹⁵ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 38-39; krş. İbnMiskeveyh, *age.*, s. 144-145.

her biri iradi sevgi çeşitlerinden birinin nedenidir. Lezzet çabuk değişen bir şey olduğu için ondan kaynaklanan sevgi çabuk oluşup, çabuk kaybolur. Yarara ulaşmak değerli olarak görülmesine rağmen, çabuk değişir ve bu nedenle yarardan kaynaklanan sevgi yavaş oluşup, çabuk kaybolur. İyiden kaynaklanan sevgi ise çabucak ortaya çıkıp, yavaşça çözülür. Bunun çabucak ortaya çıkmasının nedeni iyilik sahibi kimseler arasında ortaya çıkan zati münasebettir. Yavaşça çözülmesi ise iyilik için gerekli olan ve ayrılığı imkânsız kılan gerçek birlik yönündendir. Bu üçünün bileşiminin neden olduğu sevgi ise yavaşça ortaya çıkıp, yavaşça çözülür. Şehrezûrî'ye göre sevgi arkadaşlıktan daha genel, dostluk arkadaşlığa daha yakın ve aşırı sevgi olan aşk dostluktan daha özeldir. Aşkın nedeni lezzetin aşırılığı ya da iyilik ve yarar talebinin aşırılığıdır. Aşk, lezzet aramanın aşırılığından kaynaklanan yerilen aşk ve iyilik talebinin aşırılığından kaynaklanan övülen aşk olmak üzere iki türdür. Aralarındaki farkın karıştırılması, aşkı övme ve yerme konusunda insanlar arasında ortaya çıkan ihtilaflar nedeniyledir.¹⁶

Şehrezûrî toplumda arkadaşlığın farklı kesimlerde farklı nedenlerden kaynaklandığını ifade eder. Gençlerin ve onların doğasında olan kimselerin arkadaşlığının nedeni lezzet arayışıdır ve bu nedenle arkadaş olmaları ve ayrılmaları kısa sürede gerçekleşir. Yaşlıların ve onların doğasında olan kimselerin arkadaşlığının nedeni yarar arayışıdır. Yararlar ortak ve uzun süreli olduğunda aralarında ortaya çıkan arkadaşlık bu yararın kalıcılığına bağlı olarak kalıcı olur. İyilik sahibi kişilerin arkadaşlığının nedeni ise salt iyiliktir. Bu iyilik sabit ve değişmez bir şey olduğundan onların dostluğu sabit ve değişmezdir. İnsanda diğer doğalara benzemeyen basit ilahi bir cevher vardır ve onun lezzeti diğer lezzetlere benzemez, bu çılgınlığa benzeyen aşırı bir sevgidir ve buna ilahi aşk denir.¹⁷

İyilik sahibi kimselerin birbirine olan sevgisi eksiklik taşımaz, onda usanma ve bıkkınlığa yer yoktur. Kötülerin bunda bir payı olmaz. Yarar ve lezzetten kaynaklanan sevgi iyiler ve kötüler arasında ortaya çıkar. Fakat lezzetli ve yararlı şey bizzat değil, bilaraz var olduğu için çabuk değişir ve çözülür. Bu tür sevgilerin çoğu yolculuk, gemi ve bunun dışındaki farklı yerlerde bir arada bulunun topluluklar arasında gerçekleşir. Bunun nedeni insani doğada yerleşmiş ve insani özelliklerden olan ünsiyettir. Her şeyin yetkinliği onun özelliğini ortaya çıkarır ki, insan türünün yetkinliği kendi türünden olanlara bu özelliği göstermede olur. Ünsiyet toplumsallaşmaya ve bir aradalığa yol açan sevginin ilkesidir. Bu ünsiyetin kuvveden fiile çıkarılması için ziyafet ve ibadetler yoluyla insanlar toplanmaya teşvik edilmişlerdir. Cemaatle namaz, Cuma, bayram ve hac gibi ibadetler insanların kaynaşması, aralarındaki ünsiyet ve sevgi bağının oluşmasına yol açmakta, bu şekilde dünya düzeni ve ahiret mutluluğu tamamlanmış olmaktadır.¹⁸

Şehrezûrî'ye göre yönetenle yönetilen arasındaki sevgide her biri diğerinden olmayacak beklentiler içerisine girdiği için sürekli bir şikayet ve sitem söz konusu olacaktır. Seçkin iyi kimselerin sevgisi ise lezzet ve yarar beklentisi olmadığı

¹⁶ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 39-40; İbnMiskeveyh, *age.*,s. 149-151; Farabi, *Fusûlün Münteze'a*, tah. Fevzi Mitri Neccar, Darü'l Meşrik, Beyrut 1993, s. 70-71.

¹⁷ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 40-41; İbnMiskeveyh, *age.*,s. 151-152.

¹⁸ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 42-43; İbnMiskeveyh, *age.*,s. 153-154.

için sırf erdem arayışına dayalı olarak ortaya çıkar. Burada çekişme ve ayrılık söz konusu değildir. Babanın çocuğuna olan sevgisi onun üzerinde bir hak sahibi olduğunu ve çocuğun kendisinin bir sureti ve örneği olduğunu düşünmesinden kaynaklanan zati bir sevgidir. Baba çocuğun her türlü yetkinliklere kavuşmasından sevinç duyar. Çocuğun babaya sevgisiyse babanın ona duyduğu sevgiye oranla daha eksiktir. Çünkü çocuk tam olarak olgunlaşmadan onun değerini anlayamayabilir ve ona gerektiği gibi iyi davranamayabilir. Bu nedenle din ana-babaya saygı ve iyilikte bulunmayı emretmişken, onların çocuğa iyilik etmelerini emretmemiş, bunun zaten doğal olarak gerçekleşebilecek bir şey olduğu düşünülmüştür. Kardeşlerin birbirine sevgisi ise ortak bir neden etrafında ortak olma yönünden gerçekleşir. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda hükümdarın yönettiklerine olan sevgisinin bir baba sevgisi, yönetilenlerin ona karşı sevgisinin bir evlat sevgisi, halkın bir birine olan sevgisinin de bir kardeş sevgisi olması gerektiği düşünülmüştür. Bu tarzda sevginin olduğu bir sosyal yapıda düzen ortaya çıkar ve hayat güzelleşir. Herkesin gerektiği gibi davranmadığı durumlarda düzen bozulur ve adalet ortadan kalkar, yönetim zorba bir yönetim olur.¹⁹

Şehrezûrî sevgiden bahsettikten sonra adalet konusuna geçer. Adalet ona göre diğer erdemler arasında en yetkin olanıdır. Adalet gerçek anlamda ortadır, diğer tüm erdemler ona nispetle uçlarda yer alır. Eğer itidal olmasaydı varlık dairesi tamamlanmamış olurdu ki, bileşik varlıkların tümünün varlığı basit unsurların dengeli karışımına bağlıdır. Günlük yaşam düzeninin gerektirdiği şeyler ve iradenin buradaki yeri dikkate alındığında adalet üç kısımda ele alınır: 1. Mallar ve ihsanlarla alakalı olan adalet, 2. İnsan ilişkileri ve alış-verişle ilgili olan adalet, 3. Siyaset türleri ve cezalandırma gibi başkalarına geçişliliği olan adalet. Adalet denk ve uygun olanı vermektir. Orta olanın bilgisine sahip olan kimsenin her şeydeki uçları bu ortaya döndürmesi kolaydır. Gerçekte denklik ve adaleti ortaya koyan, birliğin kaynağı olan ilahi kanundur. İnsan doğası gereği medeni olduğu için, onun yaşamını sürdürmesi insanların birbirlerine yardım etmesine ve denklik, eşitlik ve uygunluğu elde edebilmek için bazısından alınıp bazısına verilmesine dayanan karşılıklı yardımlaşma olmaksızın imkânsızdır. Toplumda farklı işlerde çalışanlar aldıkları hizmet veya malın bedelini hizmet veya malla ödeyemeyecekleri durumlarda, aralarında dengeleyici ve adaleti sağlayıcı bir iş gören şey olarak paraya ihtiyaç duyulur. Parayla alışveriş edenler adaleti koruyamadıkları durumda ikinci olarak düşünen adil bir insana hakim olarak ihtiyaç duyulur. Böylece Şehrezûrî'ye göre de bu üç şey yani, ilahi kanun, insan hakem ve para olmadan adalet ortaya çıkmaz.²⁰

2. Erdemli ve Erdemsiz Devlet Şekilleri

Şehrezûrî'ye göre insani fiiller iyilikler ve kötülükler olmak üzere iki kısma ayrıldığı gibi, toplumlarda toplanmalarının sebebi iyilikler olan ve sebebi kötülükler olanlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi filozoflarca *Erdemli Devlet*, ikincisi ise *Erdemli Olmayan Devlet* olarak adlandırılır. Hak çokluktan uzak

¹⁹ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 44-45; İbnMiskeveyh, *age.*,s. 156-160.

²⁰ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 47-50; krş. Aristoteles, *Nikbamakbos'a Etik*, 11129a-1138b; İbnMiskeveyh, *age.*,s. 123-129.

olup tek olduğu için erdemli devlet çok değil, tektir. Erdemli olmayan devlet ise üç türdür. 1. *Cabil devlet*: içinde yaşayan insanların düşünme gücünü kullanmayıp toplumsallaşmalarını gerektiren şeyin başka bir güç olduğu yapılardır. 2. *Fasık devlet*: burada yaşayan kişiler düşünme gücünü kullanmaktan uzak durmazlar, fakat başka bir güç düşünme gücünü kullanır ve düşünme gücü ona hizmet eder. İşte bu gücün gerektirdiği yönetim şekli fasık devlet olarak adlandırılır. 3. *Sapmış devlet*: burada yaşayan insanlar düşünme gücünün eksikliğinden dolayı bir kanun tahayyül ederek buna tam bir erdem olarak adlandırmışlar ve devleti bunun üzerine bina etmişlerdir. Buna sapmış devlet adı verilir. Batılın bir sınırı olmadığı için bu devletlerden her biri sonsuz kısımlara ayrılır. Erdemli devlette bazı nedenlerden dolayı *Nevabit* adı verilen erdemli olmayan yapılar ortaya çıkabilir.²¹ Şehrezûrî'nin erdemli ve erdemsiz devlete ilişkin düşüncelerine bakıldığında büyük ölçüde Farabi'nin düşüncelerini ve sistematüğini esas aldığı görülmektedir.

Erdemli devlet gayeleri iyilikleri elde etme ve yerleşmiş kötülükleri giderme olan insanların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Onların arasında görüşler ve fiiller konusunda ortaklık vardır. Görüşlerdeki ortaklık mebde ve meâd ve varlığa uygun olması yönüyle bu ikisi arasındaki hallerdir. Fiillerdeki ortaklık ise, insani yetkinliği kazanmalarının tek bir yön üzere olmasıdır. Şahısların ve işlerin farklılığına rağmen onların fiilleri hikmet kalıbına dökülmüş, akli düzeltme ve güzelleştirme yoluyla sağlamaştırılmış, adalet kanunları ve siyaset şartlarıyla belirlenmiştir. Böylece bu topluluğun gayesi ahlaka uygun olacak biçimde tek olmuştur. Tüm insanlarda eşit olmayan ayırt etme ve düşünme yetisi, eksiklik ve fazlalık dereceleri içerisinde farklılıklar gösterir. Nebiler ve bilge kimseler gibi fazlalıkta melekler seviyesine kadar ulaşanlar ve eksiklikte hayvanlar seviyesine düşenler vardır. Bu farklılık alemdeki düzenin sebeplerinden birisi olmuştur. Ayırt etme yetisi eşit olmadığı ve mebde ve meadı algılamaları farklı olduğuna göre yetkin akıl, üstün bir kavrayış, selim bir fitrat, doğru adetlere sahip ve ilahi teyid ve rabbani irşad alan kimseler doğruya ulaşmışlardır.²²

Şehrezûrî'ye göre en büyük ve erdemli başkanın toplumdaki her bir bireyi ve tüm toplumu kendilerine uygun bir konuma yerleştirmesi ve aralarındaki yöneten yönetilen ilişkilerini farklı nispetleri göz önünde bulundurarak hikmetin gereğine göre düzenlemesi gerekmektedir. Devlet bu düzende bir tertiple hiyerarşik olarak sıralandığında, halk sıralamada âlemdeki varlıklar gibi olur. Onların her biri ilk nedenle son nedenle şey arasında sıralanmış varlıklar konumunda olur. Bu, mutlak hikmet olan ilahi nispetin örnek alınmasıdır. Devletin yönetimi konusunda bu örnek alıştan uzaklaşırsa, öfke gücü düşünme gücü üzerinde üstünlük kurar ve böylece de insanlar arasında taassup, inat ve görüş farklılığı ortaya çıkar. Bu durumda yönetici yitik konumda olunca, herkes başkanlık iddiasında bulunur ve bu da aralarında bir anlaşmazlık çıkmasına neden olur.²³

²¹ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 80-81; ayrıntılı bilgi için bk. Farabi, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, s. 87-107; Farabi, *el-Medinetü'l-Fazıla*, s. 131-134; 142-145; 151-174.

²² Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 81-82; Farabi, *el-Medinetü'l-Fazıla*, s. 134-135; Tüsi, *age.*, s. 269-270.

²³ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 84; Farabi, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, s. 83-84.

Erdemli devlet halkının kalplerinin sevgide ve kaynaşmada tek bir şahıs gibi ortak olması gerekir. Onların başkanları zamana ve duruma uygun şer'î kanunlar ve yasalar koyup, kanunlarda cüzi, yasalarda da külli tasarruflarda bulunurlar. Erdemli devletin yöneticileri farklı veya aynı zamanlarda sayıca çok da olsalar, onların hükmü tek bir kişinin hükmü gibidir. Çünkü onların gayesi olan en yüksek mutluluk tektir ve onların maksatları hakiki sonudur. Kanunun konulmasından sonra alimlerin kanunun hükümlerindeki tasarrufu, maslahat gereği olduğu için kanun sahibine muhalefet anlamına gelmez. Bilakis bu kanunların olgunlaştırılması ve tamamlanması demektir. Zira kanun koyucu şimdi var olsaydı, aklın yolu bir olduğu için aynısını yapardı.²⁴

Erdemli devleti oluşturan temel unsurlar beş kısımdır. Bu gruplardan ilki varlıkların hakikatlerini bilmek bakımından avamdan ayrılan, isabetli görüş ve doğru yönetim sahibi olan erdemli ve bilge kişilerdir. Bunlara Erdemliler (Efazıl) adı verilir. İkinci grup avamı göreceli olarak yetkinlik mertebesine ulaştıran ve onları ilk gruptakilere inandıran, onlara öğüt veren fıkıhçı, kalamcı, gramerci, dilci, belagatçi, şair ve yazarlardır ki, bunlara “dil sahipleri” denir. Üçüncü gruptakiler devlette adalet kanununu gözeten, alış verişte ölçüyü belirleyip eşitlik ve denklik için çabalayan kişilerdir. Onların sanatı tıp, yıldız bilimi, geometri, aritmetik, muhasebedir ve onlar ‘ölçenler’ (mukaddirin) olarak adlandırılırlar. Dördüncü gruptakiler devleti koruyan ve halkı erdemli olmayan devletlerin halkını uzak tutan, savaşta yiğitlik şartlarını yerine getiren savaşçılardır. Beşinci gruptakiler ise insan ilişkileri, sanat, vergi toplama ve bunun dışındaki işlemlerle diğer sosyal sınıflardaki kişilerin yiyecek ve erzaklarını düzenleyen maliyecilerdir.²⁵

Şehrezûrî erdemli devlette en büyük başkanlık için dört durumun ortaya çıkacağını belirtir. İlk durum bu devlette mutlak yöneticinin var olmasıdır. Mutlak yöneticinin alameti şu dört şartı kendisinde toplamasıdır. Gayelerin gayesi olan hikmet, gayeye götüren tam akletme, başkalarını yetkinleştirmenin şartlarından olan iyi ikna ve hissedilir güzel hayal ettirme, şehirden kötü ve kötülükleri uzaklaştırmak için savaşma gücü. Böyle bir kimsenin başkanlığına hikmet başkanlığı adı verilir. İkinci durum yukarıda sayılan dört özelliğin tek bir kişide toplanamaması ve söz gelimi dört kişide bu özelliklerin bulunması onların ortaklaşa olarak devletin yönetiminde tek bir kişi gibi davranmalarınıdır. Buna erdemlilerin başkanlığı adı verilir. Üçüncü durum her iki başkanlığında bulunmaması fakat geçmiş başkanların geleneğine sarılmış, her geleneği uygun yerinde kullanmasını bilen, açık olmayan gelenekten açık hükümler çıkarabilen, ikna ve savaş gücüne sahip bir başkanın hazır bulunmasıdır. Buna gelenek başkanlığı adı verilir. Dördüncü durum gelenek başkanlığında bulunan niteliklerin tek bir kişide toplanmayıp, ayrı ayrı şahıslarda var olması ve onların devleti yönetmeye girişmeleridir. Bunlara gelenek takipçilerinin başkanlığı adı verilir.²⁶

²⁴ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 84-85; bk. Farabi, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, s. 80-81.

²⁵ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 85-86; Farabi, *Fusûlün Münteze'a*, s. 65-66.

²⁶ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 85-86; krş. Farabi, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, s. 80-81; Farabi, *Fusûlün Münteze'a*, s. 66-67.

Erdemli devlette adalet herkesin kendi mertebesinde bulunmasını gerekli kıldığı için, hiç kimse farklı sanatlarla uğraşmamalıdır. Zira insan doğaları farklı özelliklerdedir ve ancak tek bir şeyle uğraşabilir. Bu nedenle bir sanatkar bir sanatta derinleşmeyle uğraşmalı başka sanatlara yönelmemelidir. Erdemli devlette erdemden uzak kalan bir topluluk da var olabilir. Şayet devletin erdemli kişileri onları yetkinleştirebiliyorsa bunu yapmalıdır, aksi takdirde onlar eğitime ihtiyaç duyan hayvanlar konumunda olurlar.²⁷

Şehrezûrî erdemli olmayan devletlerin cahil, fâsık veya sapmış devletler olacağını belirtir. Cahil devletler altı kısma ayrılır:

1. Zorunlu devlet: yiyecekler ve giyecekler gibi beden varlığını sürdürmesi için zorunlu olan şeyleri kazanmayı gaye edinen kişilerin bir araya geldiği bir sosyal yapıdır. Burada çiftçilik vb. Gibi övülen hırsızlık vb. gibi yerilen pek çok kazanç yöntemleri bulunmaktadır.

2. Aşağılık devlet: amaçları servet biriktirmek ve zenginlikten başka bir şey olmayan, servet, zenginlik, altın ve gümüş gibi şeylere ulaşmak için bir araya gelmiş insanların oluşturduğu bir sosyal yapıdır. Bedenin zorunlu ihtiyaçları için biriktirdikleri bu şeyleri harcarlar. Onların başkanları mal kazanma konusunda daha tam ve daha yetkindir.

3. Bayağılık devleti: amaçları beden varlığını sürdürmesi değil lezzet talebi olan; yiyecek, içecek, cinsellik ve eğlence gibi duyuşal hazlardan yararlanmak için bir araya gelmiş insanların oluşturduğu bir sosyal yapıdır. Bu devlet cahil devletler içinde en mutlu ve en çok imrenilen bir devlettir. Onların başkanları oyun ve eğlence konusunda onlara yardımcı olan kişidir.

4. Asalet devleti sözlü ve fiili asalete ulaşmak için bir araya gelen insanların oluşturduğu bir sosyal yapıdır. Bu asalet eşitlik ve üstünlüğe göre ya birbirlerinden ya da başkalarından alınır. Diğer asalet elde etme yöntemi ise zorbalık ve soyluluktur. Bu şehrin başkanının soy, zenginlik ve kişilik bakımından asalete başkalarından daha layık olması gerekir.

5. Zorbalık devleti: üstün gelme sevgisinde ortaklaştıklarında üstünlük konusunda birbirleriyle yardımlaşan insanların oluşturduğu bir sosyal yapıdır. Kan dökmek ya da mal kazanmak amacıyla olanlar da görülebileceği gibi, bunun birçok türü vardır. Bu toplumun başkanı düşmanları uzaklaştırabilmek için onları tuzaklar ve ihanetler bakımından yönetir. Bu topluluk tüm insanlara düşman olmayı temel özelliğidir.

6. Özgürler devleti: toplumdaki herkesin istediği şeyi yapmakta serbest olduğu bir topluluğun oluşturduğu bir sosyal yapıdır. Bu devletin halkı biri diğerinden daha üstün değildir ve bu halk özgür olarak adlandırılır. Onların ahlakları farklı, arzuları sayısız ölçüde birbirinden ayrıdır. Bu toplumda farklı gruplar ortaya çıkar ve her biri bir başkana ihtiyaç duyar. Halkın çoğunluğu bu başkanlar üstünde bir etki alanı oluşturur ve dikkatli düşünüldüğünde neredeyse onların arasında yöneten ve yönetilen sınıfları yok gibidir. Topluluğun özgürlüğü için çalışan, onları düşmandan koruyan ve zorunlu olan şeylerle yetinen kimse

²⁷ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 87-88; Farabi, *Fusûlün Münteze'a*, s. 74-75.

övülmeyi hak eder ve onların en üstün ve değerli olanı bu niteliklere sahip olan kimsedir. Gayeleri ve arzuları önünde bir engel bulunmadığından herkes bu devlette yaşamak ister. Cahil devletlerden hiçbiri bu devletten daha büyük olmaz. Erdemli başkanın özgürler devleti de dâhil bu devlet çeşitlerinde başkanlık yapması mümkün değildir.²⁸

Fasık devletin inançları erdemli devletin inançlarına uyarken, iyi fiiller konusunda farklılaşırlar. Bu iyi fiillere sarılmayıp oyun, eğlence ve cahillik fiillerini istemeye meylederler. Bu devletin cahil devletin sayıları kadar sayısı vardır. Sapmış devletler insanların mutluluklarını gerçek mutluluk olarak düşündükleri ve mebde ve meâdın gerçeğinden farklı bir şekilde vehmedildiği, mutlak iyiye ve büyük ebedi mutluluğa ulaşamayacağına düşünülmesi sosyal yapılarıdır. Erdemli devlette bulunan Nevabitleri Şehrezûri ikiyüzlüler, tahrif ediciler, asiler, yoldan çıkmış olanlar ve mugalatacılar olmak üzere beş kısımda ele alır. İkiyüzlüler mutluluk gayesiyle değil de lezzet veya asalet gibi bir gayeyle erdemli kişilerden kaynaklanan fiilleri yapan bir topluluktur. Tahrif ediciler cahil devletin gayelerinin yolunda giden bir topluluktur. Erdemli devletin kanunları onları engellediğinden, onlar istedikleri gayelere ulaşmak için bu kanunları bozmaya yönelirler. Asiler erdemli kişilerin egemenliğine razı olmayıp, zorbalığa eğilim gösteren ve sıradan insanları da itaatten uzaklaştıran bir topluluktur. Yoldan çıkmış olanlar ya erdemli kimselerin gayelerini yanlış anlayıp bundan başka anlamlar çıkarmalarından dolayı bu duruma düşmüşlerdir ya da bu sapma doğru yolu istemeyle birlikte bulunup dik başlılık ve inatçılıktan uzak kalamaz. Mugalatacılar tasavvurları tam olmayan ve hakikatleri bilmeyip asilik peşinde olmaları sebebiyle cahilliklerini itiraf edemeyip, delil suretinde gerçeğe benzeyen yalan sözler söyleyip bunu halka sunan kimselerdir.²⁹

3. Hükümdarlık Yönetimi ve Hükümdarların Adabı

Şehrezûri en iyi yönetim biçimi olarak gördüğü hükümdarlık yönetimini her kısmının bir amacı ve gereği olduğunu düşündüğü iki kısma ayırır. 1. İmamet olarak da adlandırılan erdemli yönetim: Onun amacı halkı yetkinleştirmek ve lazımı (gereği) da onu mutluluğa ulaştırmaktır. 2. Zorbalık olarak da adlandırılan eksik yönetim: onun amacı halkı köle yapmaktır ve lazımı da mutsuzluğa ve yerilmeye uğramak olur. Erdemli yönetici adalete sınıksız sarılır, yönettiği kimseler onun yanında arkadaşları gibidir ve ülkeyi (şehri) iyilikler yurdu haline getirir ve onun nefsi arzularına egemendir. İkinci yönetici ise zulme sarılır ve yönettiği kimseleri hizmetçi ve köle yerine koyar. Ülkeyi kötülükler kaplar ve onun nefsi arzularının kölesidir. Kamusal iyilikler: güvenlik, huzur, dostluk, adalet, lütuf vefa ve buna benzer şeylerdir. Kamusal kötülükler korku, ızdırap, çekişme, hırs, şiddet, vefasızlık, ihanet, maskaralık, gıybet ve buna benzer şeylerdir. Her du-

²⁸ Şehrezûri, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 88-92; krş. Farabi, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, s. 88-103; Farabi, *Medinetü'l-Fazla*, s. 131-133; Tûsî, *age.*, s. 277-287.

²⁹ Şehrezûri, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 92-93; bk. Farabi, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, s. 103-106; Farabi, *Medinetü'l-Fazla*, s. 133-134.

rumda insanlar yöneticilerine bakar ve onların kişilik ve davranışlarını örnek alırlar. Bu nedenle insanların hükümdarlarının dini üzere olduğu söylenmiştir.³⁰

Şehrezûrî'ye göre yönetime talip olan kişilerin şu nitelikleri taşıması gerekmektedir:

1. Soyluluk: İnsanların kalbini kazanmaya ve bir saygınlık oluşturmaya neden olduğu için istenir.

2. Yüce Gönüllülük (Uluvvü'l Himme): Nefsani güçleri terbiye edip, öfkeyi kontrol ettikten ve şehveti bastırdıktan sonra ortaya çıkar.

3. Görüş sağlamlığı: bu ince ve derin araştırma, doğru fikir, kabul görülmüş tecrübeler ve önceliklerin hallerini dikkate almakla ortaya çıkar.

4. Tam kararlılık (azim gücü): Bu, doğru bir düşünce ve tam kararlılıktan birleşik bir erdemdir. Bu erdem olmadan herhangi bir erdem kazanılması ve erdemsizlikten kaçınılması mümkün değildir. Yöneticiler bu huya ihtiyaç duyar.

5. Şiddetli zorluklara sabretmek ve bıkmadan usanmadan talep ettiği şeyi terk etmemektir. Sabır her talebin anahtarıdır.

6. Zenginlik

7. Uygun yardımcılarıdır.³¹

Şehrezûrî'ye göre etkisi büyük olsa da bu şartlardan asalet zorunlu değildir. Zenginlik ve uygun yardımcıları ise diğer dört şeyin yani himmet, görüş sağlamlığı, azim ve sabır aracılığıyla elde edilebilir. Âlemin sıkıntılarına çözüm üretebilen kimse yönetime talip olmaya uygundur. Âlemin hastalığı zorba yönetici ve kaos çıkarıcı çatışmalar olmak üzere iki şeyden kaynaklanır. Zorba yönetim kendiliğinden kötüdür fakat bozuk kişiler nazarında bu güzel görünür. Kaos çıkarıcı çatışmalar kendiliğinden elem verici olmasına rağmen, kötü kişiler nazarında bu lezzet vericidir. Zorbalık hükümdarlığa benzese de gerçekte ona zıttır. Şayet devletin ortaya çıkışının bir şahsın organlarının durumunda olduğu gibi yardımlaşma ve dayanışma ile olduğu kabul edilecek olursa devlet hak olur. Aksi takdirde her bireyin sınırlı bir gücü olduğundan dolayı devlet batıl olur. Birçok kişi bir araya geldiğinde kişilerin gücü katlanır ve topluluğun gücünün tek bir kimsenin gücüne karşı galip gelmesi gibi farklı görüşlere sahip kimseler galip gelirler. Bir topluluk galip geldiği zaman onların gidişatının bir düzeni ve adalet varsa, onların devleti bir müddet devam eder. Bu yoksa hızlı bir şekilde yıkılır. Çünkü birlikteliğin olmaması yanında davaların ve görüşlerin farklı farklı olması dağılmaya yol açar.³²

Şehrezûrî'ye göre devletin halkı azimli, kararlı ve aralarında birlik olduğu sürece devletin gelişimi devam etmiştir. Gelişimin durması ve kesintiye uğramasının nedeni mal ve asalet gibi şeylere rağbet etmeleridir. Güç ve kuvvet bu iki çeşit şeyin artırılmasını gerektirir. Bunların kullanımı akıl zayıflığı ortaya çıkarır.

³⁰ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 93-94; Tûsî, *age.*, s. 290-291.

³¹ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 94-95; krş. Farabi, *Medinetü'l-Fazıla*, s. 127-128; Tûsî, *age.*, s. 291-292.

³² Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 95-96; Tûsî, *age.*, s. 292-293.

Onların bu şeylere bulaşmaları başkalarına da geçer ve onları da kuşatır. Hatta önceki davranış biçimlerini terk edip, rahat ve iyi bir yaşayış arama ile meşgul olmaya başlarlar. Böylece güçlü oldukları yetenekleri unuturlar ve savaşmaya tahammül edemeyecek duruma gelirler. Onlar bu durumda olmaya devam ederlerse devletleri ortadan kalkar ve toplum helak olur. Ya da malların ve asaletin çokluğu onları kibirlenmeye ve büyükmeye, çekişmeye ve ayrışmaya götürür, birbirlerinin hakkından gelmeye çalışırlar. Devletin korunması dostların bir arada olmasıyla ve düşmanların anlaşmazlığıyla gerçekleşir.³³

Hükümdarın yönettiği kimselerin durumunu gözetmesi ve ülkenin varlığının adaletle olması sebebiyle adalet yasasını koruması zorunludur. Adaletin korunabilmesi için Şehrezûrî birçok öneride bulunur. İlk olarak halkın çeşitli sınıfları birbirine denk tutulmalıdır. Tıpkı dengeli bir karışımın (mizacın) dört unsurun denkleğiyle var olması gibi, dengeli bir toplum da dört sınıftan oluşur: 1. Din ve dünyanın onlarla ayakta durduğu alimler, fakihler, doktorlar vb. gibi kalem erbabı ki, bunlar doğal unsurlar arasında su konumundadır; 2. Kendileriyle alemin düzeninin sağlandığı savaşçılar, gaziler, devletin koruyucuları vb. gibi kılıç erbabı ki, bunlar doğal unsurlar arasında ateş konumundadır; 3. İnsan türünün hayatını sürdürüp geçinmesinin onlarsız mümkün olmayacağı, tüccarlar, sanat ve meslek erbabı gibi kimseler ki, bunlar doğal unsurlar arasında hava konumundadır; 4. İnsanların onların yardımı olmadan hayatta kalamayacağı, insanların besinlerini hazırlayıp, düzenleyen ziraatçılar ki, bunlar doğal unsurlar arasında toprak konumundadır. Tıpkı doğal unsurlardan bir diğerlerine baskın geldiğinde bileşik şeyin dağılması gibi, bu dört sınıftan biri diğerlerine baskın geldiğinde sosyal yapı çözülür ve tür bozulur. Bu sınıfların her birinin erdemi önce kendi uğraşı alanlarında, sonra da hep birlikte ülkenin iyilikler ve erdemlerle imar edilmesi konusunda yardımlaşmaktır.³⁴

Adaletin ikinci şartı halkın fiillerinin, durumlarının ve hak etme ölçülerine göre mertebelerinin gözetilmesi ve tayin edilmesidir. Buna göre beş sınıftan söz edilir: 1. Doğası gereği iyi olup, diğer insanlar için örnek olan kişilerdir. Bunlara gereken saygı gösterilmeli ve yönetime en yakın kişiler bunlar olmalıdır. 2. Doğası gereği iyi olup, başkasına bu iyiliğin dokunmadığı kimselerdir. Bunlara da saygı gösterilip, üstün tutulması ve sıkıntılarının giderilmesi gerekir. 3. Doğası gereği iyi ya da kötü olmayan kimseler. Bunların yetenekleri ölçüsünde yetkinliğe ulaşmaları için övülen fiillere teşvik edilmeleri gerekir. 4. Kötü olup kötülükleri başkasına dokunmayan kimseler. Bunların uyarı, kınama, teşvik vs. yöntemlerle iyiliğe yönlendirilmesi gerekir. 5. Doğası gereği kötü olup kötülükleri başkalarına da bulaşan kimselerdir. İnsanların en aşağısı olan bu kimselerin ıslahı mümkünse bir takım yöntemlerle ıslah edilmeli, ıslahı mümkün değilse de hapis, sürgün vs. cezai yöntemlerle kötülükleri engellenmeye çalışılmalıdır.³⁵

Adaleti korumanın üçüncü şartı, toplumsal sınıfların denkleştirilmesine yönelik işler tamamlandığında, ortak yararların paylaşımında eşitliğin gözetilmesi-

³³ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 96-97; Tûsî, *age.*, s. 293-294.

³⁴ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 97-98; Tûsî, *age.*, s. 295-296.

³⁵ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 98-99; Tûsî, *age.*, s. 296-297.

dir. Her bir kişinin bu yararlar üzerinde bir payı vardır ve bu paydaki fazlalık ve eksiklik zulmü doğurur. Sonraki yapılacak şey, paylaştırılmış bu yararların elden çıkmaması için onu korumaktır. Adalet tesis edildikten sonra devletin yöneticisi halkına ihsanda bulunmalıdır. Çünkü adaletten sonra ihsandan daha büyük bir erdem yoktur. Halk adalet kanunlarının ayakta kalmasına gayret göstermelidir. Devlet hükümdarla, hükümdar siyasetle, siyaset de hikmet ile ayakta kalır. Devlette hikmet bilinir ve gerçek kanunlara bağlı kalınırsa düzen ve yetkinliğe doğru bir yönelim ortaya çıkar. Hikmetten uzaklaşıldığında kanunlarda bir bozukluk belirir ve bu durumda fitne ortaya çıkar ve nimet felakete dönüşür.³⁶

Devletin yöneticisi ihtiyaç sahiplerini kendisinden uzak tutmamalı, delil olmaksızın iftiracıları dikkate almamalı ve halka kapılarını kapatmamalıdır. Yine yönetici yolların güvenliği, geçitlerin korunması ve saldırganların uzaklaştırılması konularına eğilmelidir. Cesur ve yiğit kimselere saygı göstermeli, erdemli ve fikir sahibi kimselerle oturup kalkmalıdır. Yine yönetici uygun olmayan saygınlık ve üstünlükler peşinden koşmamalı, yönetim işini düşünmeyi bir an bile ihmal etmemelidir. Zira hükümdarın ülkeyi yönetme gücü, asker gücünden daha önemlidir. Eğer o zevk ve arzuların peşinden koşup bu işleri ihmal ederse, devlette bozukluk ve zayıflık ortaya çıkar, kanunlar değişir, şehvetlere ayrıcalık tanınır ve mutsuzluğu gerektiren sebeplere yol verilmiş olur. İlahi kanunlar bozulur, yönetimi yenilemeye ve adil bir hükümdar aramaya ihtiyaç duyulur. Böylece bu dönemde yaşamış insanlar kötü bir yönetimin sonucu olarak iyilikleri elde etmekten uzak kalırlar.³⁷

Düşmanların duyup da işlerinin bozulmaması için hükümdar sırrını muhafaza etmeli, akıllı ve önemli kimselerle istişare etmeli, zayıf akıllı kimselerle istişare etmekten kaçınmalıdır. Düşmanlarının düşüncelerinden ve yaptıklarından haberdar olması için, haber alma kanalları daima açık olmalıdır. Düşmanlarıyla mümkün olduğu kadar çatışmayacak bir biçimde anlaşma yolu aramaya çalışmalıdır. Eğer bir çatışma başlarsa onun gayesi sadece iyilik olmalı, zorbalık ve üstün gelme düşüncesinden sakınmalıdır. Zaferden büyük ölçüde emin olmadıktan ve sözbirliği yapılmadan önce savaşa girilmemelidir. Kendisi doğrudan savaşa girmek yerine, ordunun yönetimi için yiğit, isabetli görüş ve iyi bir yeteneğe sahip ve deneyim sahibi birisini seçmelidir. Zafer kazanılmışsa insanlar katledilmemeli ve yenilenlere düşmanlık gösterilmemelidir.³⁸

4. Sonuç

Antik filozoflardan beri söylene geldiği biçimiyle, insan doğası gereği sosyal bir varlıktır. Toplumdaki her bir birey varlığını devam ettirmek için diğer bireylere ve insan türünün korunması için de karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya ihtiyaç duyar. Bu nedenle her bir bireyin tamlığı ve insan türünün devamı diğer bireylere ve onlarla kurulacak sosyal ilişkiye bağlıdır. Sadece varlıksal düzeyde değil insanın yetkinleşmesi de bir toplumsal yaşamı gerekli kılmakta ve Şehrezûrî'nin ifadesiyle toplum dışında ve yalnız bir yaşamı tercih etmek kişiyi

³⁶ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 99-100; Tûsî, *age.*, s. 298-299.

³⁷ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 100-101.

³⁸ Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlahiyye*, C. II, s. 101-102; Tûsî, *age.*, s. 301-302.

erdemden uzak bırakmaktadır. Toplumdan uzak, tek başına yaşamak kişide bulunan erdemsizliklerin kuvveden fiile çıkmasını engellediği için kişinin erdemli sanılmasına yol açsa da; diğer insanlarla ilişkiye geçilmedikçe kişinin sahip olduğu erdemlerin ortaya çıkması mümkün değildir. Erdemlerde asıl olan, kişiyi erdemsizliğe sürükleyen öfke, şehvet vb. doğal yapısından kaynaklanan güçleri tümüyle yok etmek değil, her davranış için konulmuş sınırları ve kuralları gözetmek ifrat ve tefritten uzak kalarak itidali korumaktır. Bu nedenle insanlarla ilişkinin sürdürüldüğü toplumsal hayat hikmete uygundur ve erdemlerin kazanılmasında ve erdemsizliklerin terk edilmesinde önemli bir etkidir.

Kendisinden önceki birçok filozofta olduğu gibi Şehrezûrî’de de siyaset ve ahlak iç içe geçmiş konular olarak karşımıza çıkmakta, bu en çok devlet biçimlerinin sınıflandırılmasında ve devlet başkanında bulunmasının gerekli olduğu düşünülen niteliklerde dikkatimizi çekmektedir. Devlet yönetiminin teslim edileceği yöneticinin erdemli bir kimse olmasının gerekliliği, bu erdemli yöneticinin de halkı erdemli bir hayata yöneltecek erdemli kurallar koyması ahlak ve siyasetin iç içeliğini gösteren önemli hususlardandır. Şehrezûrî’ye göre medeni hikmet ya da başka deyişle siyaset felsefesinin konusu insanların topluluk haline gelmeleriyle ortaya çıkan ve onların fiillerine en tam biçimde kaynaklık eden durumlardır. Şehrezûrî bu felsefe alanıyla uğraşan kişinin diğer felsefe disiplinleriyle uğraşanların fiil ve amellerinin tümünü iyi ve kötü olmaları açısından inceleyeceğini belirtir. Ahlakın temel değer kavramları olan iyi ve kötünün siyaset felsefesinde bu şekilde yer bulması, ahlak-siyaset ilişkisindeki yakınlığa dair önemli işaretlerden biri olarak görülebilir. Herkesin insan gücünün sınırları ölçüsünde davranışlarında ve sosyal ilişkilerinde erdemleri elde edebilecek ve erdemsizliklerden uzak kalabilecek miktarda bu ilmi öğrenmesinin gerekliliği ifadesi de bu iki alanın ilişkisine dair aynı bilgiyi sunmaktadır.

İnsanların oluşturduğu topluluklar küçük yapılardan başlayarak, daha karmaşık büyük yapılara doğru çeşitli biçimlerde ev, mahalle, şehir, millet ve tüm evren halkı olmak üzere gruplandırılabilir. Tüm bu yapılarda bir düzen ve tertip olduğu düşünülür ve aksi durum fesada yol açacağı için düzen ve tertibe sahip her şeyde adaletin bulunması esas olarak kabul edilir. Bu nedenle toplumun ayakta durması adaletin gözetilmesine bağlıdır. Fakat Şehrezûrî’nin de belirttiği üzere, sevgi insanların kaynaşmasında ve toplumun birbirine bağlanmasında zorunlu bir temel olan adaletten daha üstün bir şey olarak kabul edilir. Çünkü adalet insanlar arasında yapay bir birlik oluştururken, sevginin oluşturduğu birlik doğal bir birliktir. Toplumsal düzenin korunması için adalete duyulan ihtiyaç, sevgi yoksunluğu yüzündendir. Çünkü sevginin olduğu yerde insanların hak arayışına girmeleri anlamsızdır. Bu düşüncenin genel olarak doğru olduğu kabul edilse de, yine de her tür sevgi de bile bir adalet ve bir ölçünün gözetilmesi gerektiği, aksi takdirde bireysel ve toplumsal ilişkilerde bir eşitsizlik ve bozulmaya yol açabileceği de düşünülebilir.

Şehrezûrî kendisinden önceki filozofların taksimine paralel bir biçimde devletleri: sebebi iyilikler olan erdemli devlet ve sebebi kötülükler olan erdemli olmayan devletler olmak üzere iki kısma ayırır. Erdemli devlet, gayeleri iyilikleri elde etme ve kötülükleri giderme olan kişilerin bir araya toplanmasıyla oluşmuş

bir yapıdır. Tek olan erdemli devletin aksine, erdemsiz devletler: cahil, fasık ve sapmış devletler olarak bölümlenir ve onlar zenginlik, haz, asalet gibi gayelerin gözetildiği yapılardır. Tüm bu farklı devlet çeşitlerinde halkın yaşayış şeklinin yanında, devlet yöneticilerinin eğilim ve düşünce yapılarının devletin temel yönelim ve biçimlendirilmesinde önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Şehrezûrî'ye göre devletin yöneticisinin sahip olması gereken birçok özellik sıralamıştır. Fakat yönetici de bulunması gerek en önemli nitelik erdemli olmak, farklı yapılardaki halkın durumlarını ve özellikle adaleti gözetmektir. Zira bir ülkenin varlığının devamı adaletin korunmasıyla mümkündür. Adaletin olmadığı yerde insanların birbirine ve kurulu düzene olan güveni zedelenir ve toplumsal bağ çözümlenerek, toplum ve devlet çöküşe geçer.

Kaynakça

- Aristoteles, *Nikhamakbos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç, Ankara 1998.
- Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Farabi, *Fusûlün Müntezece*, tah. Fevzi Mitri Neccar, Darü'l Meşrik, Beyrut 1993.
- Farabi, *Kitâbü Ârai Ehlî'l-Medîneti'l-Fazıla*, tah. Elbir Nasri Nadir, Daru'l-Meşrik, Beyrut 1985.
- Farabi, *Kitâbü's-Siyaseti'l-Medeniyye*, tah. Fevzi Mitri Neccar, Beyrut 1986.
- Görgün, Necip, *eş-Şeceretü'l-Îlâhiyye ve Şehrezûrî'nin Felsefesi*, Resâilü's-Şeceretü'l-Îlâhiyye fi Ulûmi'l-Hakâiki'r-Rabbâniyye içerisinde, tah. M. Necip Görgün, Elif Yay. İstanbul 2004, C. III, s. 24-37
- Hüseyin Ziyâî, *"The Illuminationist Tradition"*, *History of Islamic Philosophy* içinde, edit: S. H. Nasr, O. Leaman, Routledge, London 1996.
- İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlak ve Tathirü'l A'rak*, tah. İbnü'l Hatib, Matbaatü'l-Mısıryye, Kahire 1924.
- Nasîruddin Tûsî, *Ahlak-ı Nasrî*, çev. Anar Gafarov-Zaur Şükürov, Litera Yay. İstanbul 2007.
- Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, İş Bankası Yay. İstanbul 2001.
- Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-İsrâk*, tah. Hüseyin Ziyâî Türbetî, Tahran 2001.
- Şehrezûrî, *Resâilü's-Şeceretü'l-Îlâhiyye fi Ulûmi'l-Hakâiki'r-Rabbâniyye* içerisinde, tah. M. Necip Görgün, Elif Yay. İstanbul 2004
- Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi*, Ülken Yay., İstanbul 1998.
- Yalın, Salih, *"Şehrezûrî'de Aile Ablakı"*, *Bilimname*, Kayseri 2009, S. XVII.